

3. Лист о. Наумовича до К. Побєдоносцева. Київ, 28 серпня 1889 р. // Отдел рукописей Российской Национальной библиотеки. – Ф. 558. Пальмов, 247.
4. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
5. Франко І. Радикали, релігія і попи. – Львів, 1926.
6. Франко І. Соціалізм і соціал-демократизм // Іван Франко про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті 1897–1906 / Впорядкування, вступна стаття і довідки Б. Кравцева. – Нью-Йорк, 1966.
7. Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Григорій Хомишин станиславівський єпископ. – [Станиславів, 1932].
8. Kalinka W., CR. Internat Ruski i wychowanie poza szkołą. Sprawozdanie odczytane we Lwowie dnia 4 III 1886 roku. – Kraków 1886;
9. Mrówczyński J., CR. Ks. Walerian Kalinka. Życie i działalność. – Poznań-Warszawa-Lublin, 1972.
10. Mrówczyński J., CR. Sługa Boży ksiądz Paweł Smolikowski CR (życie i dzieło). – Kraków, 2000.
11. Osadczy W. Działalność Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego na rzecz Unii i Kościoła greckokatolickiego // Roczniki Teologiczne. – 1997. – Т. XLIV. – З. 4.
12. Osadczy W. Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze. Concordia 1863. Z dziejów porozumienia między obrządkiem greckokatolickim a łańskim w Galicji Wschodniej. – Lublin, 1999.
13. Der Past und die modernen Ideen. II. Heft. Die Encyclica vom 8. December 1864, nebst einem Vorworte von p. Clemens Schrader S.J. Zwiete verbesserte Auflage. – Wien, 1865.
14. Smolikowski P., CR. Stowarzyszenie opieki nad Internatem Ruskim oo. Zmartwychwstańców we Lwowie. – Lwów, 1888. Тут і далі переклад з польської мови мій.
15. Żywczyński M., Ks. Historia powszechna 1789–1890. – Warszawa, 1990.

Петро Петровський (Львів)

Злободенність проекту суспільно-владних відносин Івана Франка

Наше українське сьогодення характеризується глибинними трансформаціями, що зумовлені переходом від радянської дійсності з її централізованим плановим господарством, авторитаризмом управління та тоталітарним обмеженням прав і свобод громадян до сучасного цивілізаційного стану. За визнанням багатьох дослідників, центральною проблемою реалізованих перетворень є формування якісно нових відносин між владою і суспільством, що у різних контекстах визначається як побудова громадянського суспільства, проведення політичної реформи, забезпечення прозорості влади тощо. Різноманітність вказаних підходів демонструє важливість теоретичного осмислення і нашого перехідного стану, й історичного досвіду. Звичною практикою тут є використання зарубіжних джерел, ідей західних авторитетів, проте варто уважніше поглянути на здобутки вітчизняних мислителів. Звернення

до теоретико-філософської спадщини І. Франка виправдане не лише формальними підставами його ювілейних дат; воно необхідне з огляду на такі особливості його творчості:

- глибинна народність всієї теоретичної та літературної діяльності мислителя, що відтворилась у знанні життя простих людей, їхніх дум і сподівань;
- його обізнаність на основі власного досвіду із хитросплетіннями політичної боротьби свого часу;
- органічна європейськість мислення, широка обізнаність із провідними концепціями та ідеями початку минулого століття;
- вимріяна й послідовно проведена позиція української державності;
- простота й зрозумілість його ідей для широкого загалу, що досягається єдністю теоретичного і літературного підходів, віддзеркаленням теоретичних положень у художніх образах;
- паритетна діалогічність у висвітленні різних поглядів (аж до контроверсійних) на певні соціально-політичні події;
- попри широку палітру естетично-художнього освоєння світу, у своїх теоретичних і публіцистичних творах Каменяр стверджує раціонально-виважене й енциклопедичне ставлення до історії та соціальних процесів;
- глибоке розуміння суті суспільних змін, прогресивність поглядів на складні процеси зародження нових реалій;
- геніальна самотуність і водночас нерозривна цілісність із своїм часом і народом.

Усе сказане свідчить про те, що ідейний доробок І. Франка є невичерпно глибоким, вартим дослідження з різних позицій, у контексті вивчення тих чи тих питань. Тому й не дивно, що дослідники не оминають увагою його творчості і в ній знаходять нові й нові відповіді на проблеми сьогодення. Варто також зауважити, що суспільно-політичні погляди Каменяра були об'єктом дослідження багатьох науковців, набули своєрідних (іноді довільних) інтерпретацій і сьогодні сприйняття їх автентичного змісту неможливе без попереднього врахування й зняття цих нашарувань-стереотипів.

Значні, довільні трансформації суспільно-політичних поглядів І. Франка відбулися в минулому столітті з ідеологічних мотивів, через суб'єктивні прагнення “вписати” Каменяра у чіткий формат власних догматів. Це насамперед стосується радянської ідеології з її препаруванням поглядів мислителя у напрямі пролетарської революційності, марксистського інтернаціоналізму та матеріалізму. Питання ставлення І. Франка до марксизму, його шлях від захоплення ним до послідовної критики стало предметом вивчення багатьох наших сучасників (О. Забужко, Д. Павличка), адже з боку адептів збанкрутілої доктрини тривають спекуляції та підтримуються безпідставні прагнення відродити втрачений “комуністичний рай”. Зрозуміло, що таке ідеологічно заангажоване трактування варто сприймати як підсилену проєкцію власних поглядів авторів на творчість класика.

Інше, негативно-критичне ставлення до ідей І. Франка представлене у працях Д. Донцова, який з позиції “інтегрального націоналізму” критикував його за нібито надмірний лібералізм та інтелігентність [1: 59]. Не вдаючись у детальний розгляд цього підходу, хочемо зауважити, що він повинен слугувати своєрідною противагою намаганням деяких сучасних авторів надати поглядам Каменяра однозначно націоналістичного звучання. До цього доцільно додати, що кожне із вказаних прочитувань мало під собою певну підставу, тобто певну сукупність висловлювань, що наявні у постійно вдосконалюваній системі поглядів великого мислителя. Проте навряд чи можна стверджувати, що ці підстави були необхідними або достатніми для саме такого одномірного трактування.

Взагалі творчість І. Франка цілком співзвучна із сучасною постмодерністською (герменевтичною) моделлю інтерпретацій, коли значна довільність підходу до автентичного змісту не претендує на єдино можливу “нарацію”, а містить елемент усвідомлення своєї суб’єктивності і частковості щодо першоджерела. Здається, що прикладами саме такого постмодерного трактування творчого доробку Франка є кваліфікації його позиції як “поміркованого позитивізму” (Ярослав Грицак), “своєрідного етичного персоналізму” [2: 106] тощо.

Не відступаючи від існуючого формату посткласичного підходу, цілком усвідомлюємо, що наше дослідження є власною частковою проекцією на невичерпну скарбницю ідей великого сина українського народу, хочемо здійснити наукову розвідку у його світ вирішення проблеми суспільно-владних відносин. Метою цієї статті є аналіз поглядів І. Франка на суспільно-владні відносини та демонстрування їх злободенності завдяки органічному демократизму та гуманізму автора. У цьому контексті виокремлюємо такі завдання:

- розкрити Франкове розуміння природи влади як умови забезпечення суспільного і особистісного поступу;
- ще раз підкреслити народність мислителя у контексті стосунків суспільства і влади;
- акцентувати на гостроті проблеми залежності влади та її представників від громади, відповідальності першої перед другою;
- синтезувати погляди Каменяра на засоби формування громадянського суспільства.

Системне висвітлення суспільно-владних відносин передбачає розкриття їх сутності як взаємозалежної або дуальної, взаємозумовленої обома аспектами цього взаємозв’язку. Ця інтерактивна природа суспільно-владних відносин у звичній формі утверджується через висловлювання “народ має ту владу, на яку заслуговує” або “влада є такою, якою ми дозволяємо їй бути”. Традиційно сутність цих відносин зводиться до контрадиктивного (непримиримо суперечного) протистояння між пануванням та підпорядкуванням. “Композицію владарювання утворюють антагоністи. Це означає постійну внутрішню напругу, властиву владі. Її природа є внутрішньо конфліктною” [5: 18]. Таке визначення природи влади цікаво порівняти

із думками І. Франка, котрі він висловив у праці “Що таке поступ?” Критикуючи анархістське заперечення позитивної ролі влади у суспільстві, він підкреслював, що “власть одного чоловіка над другим, се той сам поділ праці, в якому ми бачили ядро всього поступу, тільки бачений із другого боку” [6: т. 45: 331]. І дійшов висновку, що “великі держави обік деякої шкоди й недогоди приносять величезні користі і являються не лише конечним наслідком, але й сильним двигачем людського поступу” [6: т. 45: 332]. Каменяр заперечує і антагоністичну природу суспільно-владних відносин, і практику радикально-революційної (марксистської) боротьби заради повалення влади і встановлення справедливого ладу та стверджує своєрідний план розвитку суспільства: “погодити “хату” з “двором” [6: т. 22: 22].

З погляду сучасності варто розуміти, що дуальна (інтерактивна) природа суспільно-владних відносин породжує взаємно відповідні якості суспільства і влади. Наприклад, вимогливість суспільства проектується на відповідальність керівника, а фаворитизм у керівництві зумовлює прислужництво серед підлеглих тощо.

Франкове розкриття суспільної природи держави та визнання її позитивного значення для поступу, вищою метою якого є “емансипація людської одиниці”, йшло врозріз із марксистським баченням ролі держави. Каменяр критикував марксизм так:

по-перше, вказував на тоталітарність “народної держави” – вона “мала стати всевладною панею над життям усіх горожан” [6: т. 45: 341];

по-друге, акцентував на запереченні соціальних свобод – “власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би шезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною” [6: т. 45: 341];

по-третє, передбачив обмеження прав громадян аж до такого стану, коли “народна держава сталась би величезною народною тюрмою” [6: т. 45: 341];

по-четверте, ствердив, що соціальна нерівність не зникне у майбутній державі – “була би всевладність керманічів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільонами членів народної держави” [6: т. 45: 342];

по-п’яте, вказав на пригнічення людських рушійних сил розвитку: “як легко при таким порядку підтяти серед людності корінь усякого поступу й розвою” [6: т. 45: 342].

І звідси зроблено загальний висновок: “Ні, соціал-демократична “народна держава”, коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила раю на землі, а була би в найліпшій разі великою завадою для дійсного поступу” [6: т. 45: 342]. Отже, визнаючи важливу роль влади для суспільства, І. Франко водночас не перебільшував її ролі, тобто не розглядаючи державу як визначальну в суспільно-владних відносинах або не визнаючи її як самоціль (концепція етатизму). Він геніально передбачив, що надмірність влади породжує у суспільстві залежність від неї та її окремих представників, виявляється у низькому рівні усвідомлення та утвердження власної свободи громадян, формує ієрархізовану (з орієнтацією на владні посади) структуру суспільних відносин і лояльність як визначальну якість громадян у ставленні до влади і для забезпечення власної соціальної адаптації.

Варто підкреслити, що сучасне переосмислення сутності влади повинно реалізуватися в контексті того, що влада відійшла від економічного панування, що впродовж віків було невіддільним від неї, сприймалося як її основна функція. Сьогодні влада – це соціальний інститут, що ґрунтується на легітимному праві окремих представників суспільства (невіддільної його частини) виконувати функцію загального керівництва. У цьому форматі доцільно уважно придивитися до ідей, що їх висловлював І. Франко, котрі, попри свою образно-художню форму, мають глибокий теоретичний зміст, відтворюють сутність суспільно-владних відносин.

Так, геніальним у своїй простоті й образності є фрагмент із поеми “Мойсей”, коли дерева обирають короля і висловлюють своє бачення його функцій: “Щоб і захист нам з нього, і честь, / І надія, й підмога, / Щоб і пан наш він був, і слуга, / І мета, і дорога” [6: т. 5: 223]. Тут цілком очевидно представлено загальне розуміння влади у її зв’язку із громадою. Дійсно, влада слугує суспільству, захищаючи його від різних зовнішніх і внутрішніх зазіхань (“захист”), забезпечує гідні умови існування й розвитку (“підмога”), суперечливо і водночас органічно поєднує у собі функції панування й слугування (“пан [...] і слуга”), формує високі цілі та ідеали розвитку й сама є засобом їх досягнення (“і мета, і дорога”) та, що варто підкреслити особливо, відповідає за здоровий морально-психологічний стан громадян (“надія”). Фіксація вказаних функцій влади особливо актуальна у сучасному контексті їх спрощення, зведення до внутрішніх та зовнішніх, обмеження суто правоохоронною тощо [3: 104]. Такою ж актуальною демократичністю пронизані слова обраного короля-терна до своїх громадян-дерев: “Здобуватиму поле для вас, / Хоч самому й не треба, / І стелитися буду внизу, / Ви ж буайте до неба” [6: т. 5: 223]. Тут, окрім принципу демократизму, притаманному Каменяреві на рівні глибинних переконань, звучить ще одна нота-рефрен його творчості – ідея про те, що владні інституції (як і суспільство загалом) повинні забезпечувати творчий розвиток кожної людини. У сучасному варіанті – не лише адаптувати її до соціальних вимог і умовностей та активізувати її діяльність у соціально впорядкованій формі, а й актуалізувати її сутнісний потенціал, створювати умови для самомотивації та самодіяльності.

Ще однією проблемою, що її порушує І. Франко, є відповідальність представників влади перед своєю громадою. Її розкриття має декілька аспектів, що проходять насамперед через особисте ставлення мислителя, є проекцією оцінки значущості власної творчості для народу, його поступу. Визначальними є останні розділи поеми, де пророк прагне знайти підтвердження й виправдання своїй місії. І першою підставою для цього названо його любов до народу: “Якби знав, як люблю я тебе! Як люблю невимовно!” [6: т. 5: 237]. Внутрішній зв’язок пророка (додамо, і самого І. Франка) із рідним народом відтворюється за допомогою уособлення в ньому вищих почуттів і сподівань: “Ти мій рід, ти дитина моя, / Ти вся честь моя й слава, В тобі дух мій, майбутнє моє, / І краса, і держава” [6: т. 5: 237]. Тут варто підкреслити, що Мойсей не є типовим харизматичним лідером, він радше трудівник-каменярь, його місія – це функція виховна чи світоглядно-формуюча (функція інтелігента).

Його шлях – це шлях харизматичного лідера, покликаного й освяченого Богом до ствердження його легітимності, визнання, котре досягається лише ціною власної смерті. Остання виконує роль пасіонарного поштовху для переходу юрби до нової якості – до стану народу.

Відповідальність – це й постійне переосмислення пройденого шляху, пошук ірраціональних (Боже просвітлення, власна гордіня) та раціональних (через сумнів та самокритичність) засад місії провідника нації. Складність проблеми відповідальності лідера-провідника нації за наслідки своєї діяльності зумовлена тим, що попри суб'єктивні плани (бажання тощо) реальний процес змін визначається низкою об'єктивних обставин, адже в історії поєднуються елементи “свідомого й несвідомого, наміреного й ненаміреного” [6: т. 22: 19]. Лідер відповідальний за будь-який результат, що виникає внаслідок збурення певних суспільних відносин – відповідальний за плановані й випадкові зміни.

Суттєвим є також те, що точкою відліку владних повноважень, аксіомою їх здійснень є автономія внутрішнього світу людини, неприпустимість втручання в нього. Іншими словами, звільнення від попереднього рабства не повинно ставити людину в залежність від нового “фараона”, “пана душ їх і тіла”, що може прагнути “контролю” над їх “сумлінням” [6: т. 5: 246–247]. Відповідальність лідера, – стверджував І. Франко, – це його нерозривний зв'язок із народом, його повсякденним життям, болями та сподіваннями. Звідси зроблено висновок про абсурдність діяльності героя “Ніщше і ніщшеанства”, що вважає себе “вищим понад усі закони, понад усякий суспільний розвій” [6: т. 31: 382].

Отже, суть зв'язку суспільства та влади учений переосмислив у напрямі до усвідомлення первинної ролі народу, що діє і розвивається за власною, незалежною від будь-якого зовнішнього втручання, логікою, що є сувереном – “в нім його керма і власть” [6: т. 5: 251]. Це своєрідне й образне висловлення думки, що стала невід'ємним пунктом забезпечення сучасного народовладдя – визнання народу джерелом влади. Для видатного українського мислителя народ є “многодушною істотою”, і його рух складається із часток, що діють, стверджуючи свої голод, любов та розум. Висловлену у праці “Що таке поступ?” думку про те, що якраз ці три людські здатності є основними чинниками (“кондукторами”) суспільного розвитку, треба доводити до визнання самодостатності “кожної людської особи” як діяча чи суб'єкта історії.

До цього можна додати, що український Мойсей чітко розумів важливість самостійної організації людей як засобу протистояння сваволі влади, адже репресивний тиск держави окрема людина може витримати тільки за підтримки громади. Ця теза знайшла своє глибоке висвітлення у повісті “Хома із серцем і Хома без серця”, де останній персонаж присвячує себе складній справі організації селян у спілки, їх правовій та сільськогосподарській освіті. Згадане невелике оповідання розкриває широке коло політичних та філософсько-теоретичних проблем. Зокрема, доцільно звернути увагу на висвітлення особистісних підстав залежності людини від влади та її інституцій, адже

словами героя автор стверджує: “Ми всі, бідні й багаті, всі ми пригнетені й визискувані. Але наші визискувачі й тирани сидять у нас самих. Се наша апатія, наша дурнота і наша трусливість. Ніякий соціальний переворот не увільнить нас від них. А доки вони панують, доки й ніяка переміна на ліпше неможлива” [6: т. 22: 14].

Такий висновок цілком поєднується із визнаною сьогодні аксіомою демократії, що паритетність суспільно-владних відносин залежить від рівня зрілості громадянського суспільства або здатності кожного громадянина відстоювати свої права. У цьому ж оповіданні заперечується практика радикально-революційної (марксистсько-більшовицької) боротьби заради повалення влади і встановлення справедливого ладу. Фактично Каменяр закликав до еволюційного розвитку, який пройшла європейська цивілізація у ХХ ст. і який реалізувався у ліквідації надмірної поляризації суспільства, формуванні середнього класу тощо. Очевидно, що подібні проблеми гостро стоять перед сучасним українським суспільством, потребують свого адекватного усвідомлення та вирішення.

Для співставлення соціальних і особистих цінностей варто звернутися до праці “Свобода і автономія”, де висловлено ставлення автора до суперечки “про перебудову всього громадського устрою для досягнення якнайкращого розвою всіх громадянських сил” [6: т. 45: 439].

Учений розглянув низку важливих аспектів державного устрою і дійшов висновку, що і автономний, і федеративний устрій не варто розглядати як пріоритетну цінність чи самоціль. Основою автономії національності (а для нашого сьогодення – основою державності) повинна виступати “повна політична воля і рівність кожної людської одиниці, забезпечення її людських прав” [6: т. 45: 447]. Автор критикував авторитарні форми правління, вказуючи на такі типові його вади, як “розріст державної адміністративної машини, [...] самоволі навіть найдрібніших чиновників, [...] хабарництва”, що, з іншого боку, доводить “мирну людність до розрухів актів самоволі як пімсти за ту самоволі, яку їм доводиться терпіти” [6: т. 45: 442].

Отже, ті риси суспільно-владних відносин, що їх відтворив І. Франко, співзвучні з сучасними теоретичними дослідженнями й тому мають значний потенціал для наших сучасних демократичних перетворень.

Література:

1. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.
2. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – К., 1993.
3. Кухта Б., Красівський О., Ліпенцев А. Політологія (Історія і теорія політичної думки): Курс лекцій. – Львів, 2004.
4. Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності // Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К., 2006.
5. Пролеєв С. Метафізика влади: Монографія. – К., 2005.
6. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.